

**Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

**РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ У ЗАХІДНИХ
ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1939–1953):
ІСТОРІЯ, ОСОБИСТОСТІ, ПАМ'ЯТЬ**

Колективна монографія

IZDEVNIECĪBA
BALTĪJA
PUBLISHING

2022

УДК 94(477.8)"1939/1953"

Р 15

Рецензенти:

Дегтярьов Сергій Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Сумського державного університету;

Футала Василь Петрович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

**Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка**
(протокол № 3 від 31 березня 2022 р.)

**Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України**
(протокол № 2 від 24 березня 2022 р.)

Р 15

**Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953):
історія, особистості, пам'ять** : колективна монографія / відп. ред.
В. Ільницький. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. 374 с.

ISBN 978-9934-26-216-6

У запропонованій монографії представлено окремі аспекти проблеми формування політики пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953).

Матеріали монографії можуть використовуватися політичними й громадськими організаціями, освітніми та науковими закладами задля ґрунтовнішого розуміння і виваженого конструювання політики пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях.

Уміщені в монографії дослідження також можуть бути корисними науковцям, учителям, студентам, учням та усім, хто цікавиться питаннями історії України ХХ ст.

УДК 94(477.8)"1939/1953"

© В. Футала, О. Каліщук, П. Леньо, Л. Стрільчук, В. Міщанин, Р. Офіцинський,
В. Данильчук, В. Гулай, Н. Гриньох, В. Ільницький, В. Старка, Л. Хахула, В. Гулай,
В. Старжець, О. Малярчук, Р. Давидюк, М. Галів, А. Огар, М. Ярушак,
Ю. Стецик, В. Ільницький, А. Бойчук, В. Даниленко, Д. Веденєєв, 2022

ISBN 978-9934-26-216-6

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**

**SOVIET REPRESSION IN THE WESTERN
REGIONS OF UKRAINE (1939–1953): HIS-
TORY, PERSONALITIES, MEMORY**

Collective Monograph

2022

UDC 94(477.8)"1939/1953"
S 15

Reviewers:

Degtyarev Serhiy Ivanovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History, Sumy State University;

Futala Vasyl Petrovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Recommended for publication by the Academic Council of the Faculty of History of Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University
(Minutes № 3 of March 31, 2022)

Recommended for publication by the Academic Council of Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Minutes № 2 of 24 March, 2022)

S 15

Soviet repression in the western regions of Ukraine (1939–1953): history, personalities, memory : Collective Monograph / ed. V. Ilnytskyi. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 374 c.

ISBN 978-9934-26-216-6

The proposed monograph presents some aspects of memory policy-making problems in Ukraine of Soviet repression in the western regions (1939–1953).

The materials of the monograph can be used by political and public organizations, educational and scientific institutions for a more thorough understanding and balanced construction of memory policy in Ukraine on Soviet repressions in western regions.

The studies presented in the monograph can also be useful for scientists, teachers, students, pupils, and anyone interested in the issues of History of Ukraine in the twentieth century.

UDC 94(477.8)"1939/1953"

© V. Futala, O. Kalishchuk, P. Leno, L. Strilchuk, V. Mishchanyn, R. Ofitsynskyy, V. Danylchuk, N. Hrynokh, V. Ilnytskyi, V. Starka, L. Khakhula, V. Gulay, V. Starzhets, O. Maliarchuk, R. Davydiuk, M. Haliv, A. Ohar, M. Yarushak, Y. Stetsyk, A. Boichuk, V. Danylenko, D. Viedienieiev, 2022

ISBN 978-9934-26-216-6

З М І С Т

Проблема репресій радянської влади на західноукраїнських землях у 1939–1953 рр. на сторінках періодичних видань інституту історії України НАН України (<i>Василь Футала</i>).....	9
Операція «Захід» («Запад»): історіографічний концепт (<i>Оксана Калищук</i>).....	36
Репресована пам'ять: міркування про причини колективної амнезії (закарпатський приклад комеморації Голокосту) (<i>Павло Леньо</i>).....	51
Політика пам'яті щодо репресій, вчинених радянською владою стосовно власних громадян, які у роки війни побували у військовому полоні та в окупації (<i>Людмила Стрільчук</i>).....	63
Реабілітовані в ХХІ ст.... 3 підсумків роботи регіональної комісії з реабілітації в Закарпатській області (<i>Василь Міщанин</i>).....	82
Локальні увічнення пам'яті про радянських політичних в'язнів 1937–1941 рр. (<i>Роман Офіцинський</i>).....	106
Репрезентація пам'яті про військовополонених із СРСР періоду Другої світової війни у сучасному суспільстві (<i>Віталіна Данильчук</i>).....	115
Ідеологічно-пропагандистська складова репресивної політики сталінського тоталітарного режиму в західних областях України наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки як основа формування та реалізації радянської моделі політики пам'яті (<i>Василь Гулай, Наталія Гриньох</i>).....	126
Повсякдення терору: репресивно-депортаційні заходи радянської влади на території Східної Галичини у 1944–1953 рр. (<i>Василь Ільницький, Володимир Старка</i>).....	149

Операція «Вісла» 1947 року: проблеми польсько-українських моделей комеморації (<i>Любомир Хахула, Василь Гулай</i>).....	167
Опір західноукраїнської шкільної молоді радянському тоталітарному режимові у 1944–1953 рр. (<i>Володимир Старжець</i>).....	184
Формування сільськогосподарського кадрового потенціалу радянської влади в західноукраїнських областях у 1944–1953 рр. (<i>Олег Малярчук</i>).....	202
Життєпис Марка Луцкевича в контексті сучасної політики пам'яті (<i>Руслана Давидюк</i>).....	227
Три портрети репресованих освітян Дрогобиччини (друга половина 1940-х рр.): просопографічний нарис (<i>Микола Галів, Анна Огар, Марія Ярушак</i>).....	246
Політичні репресії щодо василянського чернецтва у Галичині (1944–1946): просопографічні аспекти (<i>Юрій Стецик, Василь Ільницький, Антоніна Бойчук</i>).....	290
Контррозвідка в Україні в системі радянських спецслужб (1918–1991 рр.) (<i>Василь Даниленко</i>).....	314
Від Франца-Йосипа до Горбачева. Оперативна діяльність та життєпис Василя Хомяка – суперагента радянської розвідки «82» (<i>Дмитро Веденєєв</i>).....	347
Список скорочень.....	372

CONTENTS

The Problem of Repressions of the Soviet Power in the Western Ukrainian Lands in 1939–1953 on the Pages of Periodicals of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (<i>Vasyl Futala</i>).....	9
Operation «West» (West): A Historiographical Concept (<i>Oksana Kalishchuk</i>).....	36
Repressed Memory: Reflections on the Causes of Collective Amnesia (Transcarpathian Example of Holocaust Commemoration) (<i>Pavlo Leno</i>).....	52
A policy of remembrance of Soviet repression authorities in relation to their own citizens during the War visited in captivity and occupation (<i>Liudmyla Strilchuk</i>).....	63
Rehabilitated in the XXI century... From results of the work of the regional commission for rehabilitation in the Transcarpathian region (<i>Vasyl Mishchanyn</i>).....	82
Local perpetuations of the memory of Soviet political prisoners of 1937–1941 (<i>Roman Ofitsynskyy</i>).....	106
Representation of the memory of prisoners of war from the USSR during the Second World War in modern society (<i>Vitalina Danylchuk</i>).....	115
Ideological and propaganda component of the repressive policy of the Stalinism totalitarian regime in the Western regions of Ukraine at the end of the World War II and the first postwar years to become the basis for the Soviet model of memory politics formation and its implementation (<i>Vasyl Gulay, Nataliya Hrynokh</i>).....	126

Everyday Terror: Repressive and Deportation Measures of Soviet Power in Eastern Galicia in 1944–1953 (<i>Vasyl Ilnytskyi, Volodymyr Starka</i>).....	149
Operation Vistula of 1947: problems of polish-ukrainian models of commemoration (<i>Liubomyr Khakhula, Vasyl Gulay</i>).....	167
Resistance of western Ukrainian school youth to the soviet totalitarian regime in 1944–1953 years (<i>Volodymyr Starzhets</i>).....	184
Development of agricultural human resources of the Soviet government in the western Ukrainian regions in 1944–1953 (<i>Oleh Maliarchuk</i>).....	202
Mark Lutskevych’s biography in the context of modern politics of memory (<i>Ruslana Davydiuk</i>).....	227
Three Portraits of Repressed Educators of the Drohobych Region (second half of the 1940s): Prosopographic Essay (<i>Mykola Haliv, Anna Ohar, Maria Yarushak</i>).....	246
Political repression against the basilian monkhood in Galicia (1944–1946): prosopographic aspects (<i>Yurii Stetsyk, Vasyl Ilnytskyi, Antonina Boichuk</i>).....	290
Counterintelligence in Ukraine in the System of Soviet Special Services (1918–1991) (<i>Vasyl Danylenko</i>).....	314
From Franz Joseph to Gorbachev. Operative Activity and Biography of Vasyl Khomyak – Superagent of Soviet Intelligence «82» (<i>Dmytro Viedienieiev</i>).....	347
The List of Abbreviations.....	372

ОПР ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМОВІ У 1944–1953 рр.

У післявоєнний період національний рух опору на теренах Західної України набув нових форм і методів боротьби. Серед тих, хто виступав проти сталінської тоталітарної системи, були й зовсім юні учасники боротьби – учнівська молодь. Незважаючи на процеси «другої радянзації» у регіоні та тиск репресивних органів, серед українського учнівства поширеними залишалися національні погляди. Подібним настроям місцевої громади сприяла також діяльність ОУН, яка після завершення війни робила ставку на власні сили, насамперед на молодь, у боротьбі проти комуністичного режиму за побудову незалежної Української держави. Радянська сторона також була налаштована рішуче, керуючись гаслом: коли ворог не здається, його знищують.

Процеси збройного та ідеологічного протистояння українського підпілля з радянською владою проаналізовані у працях (І. Патриляка⁵⁰¹, Г. Стародубець⁵⁰², О. Іщука⁵⁰³, Т. Галицької-Дідух⁵⁰⁴). Активно сучасними дослідниками вивчається ідеологічно-пропагандистський складник повстанської боротьби (О. Стасюк⁵⁰⁵, А. Русначенко⁵⁰⁶, Н. Ніколаєва⁵⁰⁷). Надзвичайно цінними є наукові розвідки, які стосуються участі молоді в спротиві радян-

⁵⁰¹ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

⁵⁰² Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 462 с.

⁵⁰³ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Львів; Торонто : Літопис УПА, 2011. 944 с.

⁵⁰⁴ Галицька-Дідух Т. Військове й ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН(б) і радянських каральних структур у 1944–1945 рр. (на прикладі Станіславської області). *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 252–263.

⁵⁰⁵ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2006. 384 с.

⁵⁰⁶ Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. 518 с.

⁵⁰⁷ Ішук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945–1948 рр.): деякі аспекти проблеми. *Український визвольний рух*. 2006. № 7. С. 232–242.

ській тоталітарній системі (Р. Давидюк⁵⁰⁸, В. Ільницький⁵⁰⁹, Р. Генега⁵¹⁰). Хоча все ще спостерігається дефіцит регіональних досліджень щодо участі школярів в національно-визвольному русі у 1944–1953 рр. Для загального аналізу післявоєнних освітніх процесів у західноукраїнському регіоні інформативними є дослідження С. Сворака⁵¹¹ та М. Кагальної⁵¹².

Джерельну базу статті склали архівні документи, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Галузевому державному архіві СБУ, м. Рівне, Державних архівах Волинської, Івано–Франківської, Львівської та Рівненської областей. Важливий фактичний матеріал міститься також в опублікованих збірниках документів та матеріалів.

Метою дослідження є з'ясування місця шкільної молоді у загальній картині ідеологічного протистояння українського національно-визвольного руху та радянської влади у західноукраїнському регіоні в післявоєнний період. Для цього проаналізовано участь школярів областей Західної України у русі опору сталінській тоталітарній системі.

Національні сили, які представляла ОУН і УПА вважали, що тільки власна суверенна держава є єдиною умовою нормального життя і розвитку нації, її культури, матеріального і духовного стану. Відсутність соборної Української держави призводила до низки негативних тенденцій, що варіювались від фізичного винищення національно свідомого та соціально активного елемента до руйнування національного організму суспільства.

Повернення більшовицької влади у 1944 р. на територію Західної України, посилення тиску на населення, нав'язування своєї

⁵⁰⁸ Давидюк Р. Рівненська українська націоналістична молодіжна організація у післявоєнний період. *Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 1* / упоряд. А. Жив'юк, Р. Давидюк та ін. Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. С. 468–484.

⁵⁰⁹ Ільницький В. Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2017. Спец. вип. № 3. С. 300–311.

⁵¹⁰ Генега Р. Участь львівського студентства в русі Опору в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 97–112.

⁵¹¹ Сворака С. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 239 с.

⁵¹² Кагальна М. Вплив політичної та ідеологічної системи на повсякденне життя вчителів УРСР (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр.). *Гілея : науковий вісник*. 2015. Вип. 96. С. 113–117.

політики, ускладнювали можливості ОУН з проведення масштабної скоординованої діяльності серед учнів та студентів. Ризики провалу недосвідченої у підпільній роботі молоді змусили ОУН відмовитися від її масового залучення до «Юнацтва» та перейти до конспіративних методів боротьби. Особливо рельєфно це почало простежуватись у 1946–1947 рр., після переходу всієї структури ОУН до глибоко законспірованої діяльності⁵¹³. Водночас у багатьох районах, насамперед сільських, тривала активна робота зі шкільною молоддю, а українські націоналістичні сили продовжували впливати на світогляд місцевого населення.

У боротьбі радянської влади та українського підпілля освітній простір займав визначальне місце, адже саме тут формувалася основа української нації, здійснювалось проектування майбутнього суспільства. Основні організаційні засади діяльності підпілля серед молоді визначала нова програма під назвою «Олег» (організація легальної мережі молоді). Вона реалізовувалася паралельно із двома іншими програмами підпілля: «Орлик» (поширення ідей і впливу ОУН на Схід України) та «Дажбог» (збереження кадрів ОУН). Програмою передбачались такі завдання: підбір кандидатів із числа молоді для вступу в ОУН і працю з ними в індивідуальному порядку; створення широкої мережі молодих симпатиків (прихильників) ОУН, які, проживаючи легально, могли б виконувати різні завдання; поширення нових форм і методів роботи з юнаками, які б гарантували конспіративність у роботі⁵¹⁴.

Ідеологи ОУН розділяли молодь на декілька груп: 1) пасивні, не заглибились у сучасну дійсність; 2) молодь, яка свідомо, критично мислить, але не здатна активно боротись; 3) реагує на виклики часу, але не завжди доцільно, без системи; 4) юнацтво, що активно бореться⁵¹⁵. Ідеалом національного виховання вважалась національно свідомо, політично думаюча, соціально активна та рішуча у своїх діях людина.

Підпілля бачило в молоді не лише резерв для боротьби, але й відчувало відповідальність за її майбутнє, тому піклувалось про умови виховання та розвитку юнацтва. У роботі серед учнівської молоді ОУН рекомендувала своїм низовим організаціям: давати

⁵¹³ Ішук О. Молодіжні організації ОУН... С. 91.

⁵¹⁴ Там само. С. 94.

⁵¹⁵ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 68.

вчителів настанови, щоб навчали дітей у національному дусі; відвідувати школи, проводити уроки української історії⁵¹⁶. Розповідаючи про боротьбу УПА, наводили приклади допомоги повстанцям з боку дітей, а також вивчати революційні пісні та співати їх; агітувати, щоб учні не вступали до піонерської й комсомольської організації; викривати злочини більшовиків. Підкреслювалося, щоб «не залишати молодь на самоті, піклуватися про неї, вести за собою, виховувати в дусі відданості ОУН і ненависті до радянської влади»⁵¹⁷. У повстанській брошурі вишкільного характеру «На зворотному пункті» говорилося, що саме на терені молоді буде вирішуватись майбутнє нашого народу⁵¹⁸. Провідник ПЗУЗ (північно-західні українські землі) Василь Галаса – «Орлан» в одному зі своїх листів за 1949 р. писав: «Для нас справа виховання молодих керівних кадрів у найближчий час – питання життя та смерті»⁵¹⁹. Особливу увагу повстанці зосереджували на вимозі не вступати до комсомолу, адже ця організація покликана була виховувати відданих комуністичній партії людей, залучати молодь до боротьби проти українських націоналістів та їх ідей⁵²⁰.

Програми ідеологічної та політичної роботи з населенням розробляв політичний штаб, а керував ідеологічно-пропагандистською роботою референт пропаганди Проводу ОУН, якому підпорядковувалися крайові, обласні, окружні та повітові осередки пропаганди⁵²¹. Намагаючись контролювати систему освіти, українське підпілля активізувало пропагандистську роботу серед школярів, студентської та робітничої молоді за допомогою видавничої літератури. У вказівках Проводу зазначалося: «Поява журналу для молоді – справа дуже бажана. Ми зараз ведемо підпільну революційну боротьбу, тому журнал для молоді повинен передавати її традиції і досягнення цієї боротьби, готувати молоде покоління, здатне замінити нас в цій революційній боротьбі»⁵²². Починаючи

⁵¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1716. Арк. 13.

⁵¹⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2979. Арк. 72.

⁵¹⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 67–71.

⁵¹⁹ Ішук О. Молодіжні організації ОУН... С. 94.

⁵²⁰ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 2 зв.

⁵²¹ Галицька–Дідух Т. Військове й ідеолого-політичне... С. 254.

⁵²² Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН... С. 74.

із 1948 р., крайові осередки пропаганди були зобов'язані видавати газети та журнали для молоді. Видання «Молодий революціонер» (1948–1953), «На чатах» (1946–1948), «На зміну» (1946–1950), «Юнацький шлях» (1946–1947), «За Україну!» (1948–1950), «Малі друзі» (1949–1950) та ін. охоплювали впливом всі вікові категорії молоді, протистояли радянській пропаганді. Та все ж найбільш поширеним засобом впливу на учнівську молодь залишалися листівки, зважаючи на нескладний спосіб їх виготовлення та можливість масового поширення.

Розуміючи, що у школі, під впливом вчителів формується особистість та світогляд учнів, українські повстанці намагалися контролювати шкільне життя. Наголошуючи на великій виховній ролі вчителя, керівники підпілля розробили спеціальні інструкції, у яких пояснювали, на яких засадах потрібно навчати дітей, зауважували на важливості протидії сталінській пропаганді. З вчителями, що прибували із східних областей УРСР, підпільники обов'язково проводили виховні бесіди, вимагаючи зосереджуватися винятково на вивченні тієї чи тієї дисципліни⁵²³.

У політиці більшовицької влади освіта також займала пріоритетну роль. Від керівників обласних відділів освіти та педагогічних колективів вимагалось виконувати та пропагувати закон про загальне, обов'язкове навчання: «піднести ідейність у навчанні і вихованні, формувати в дітей матеріалістичний світогляд на основі постулатів радянської науки. Викорінювати формалізм і безідейність в роботі вчителя»⁵²⁴. Комуністи намагалися будь-якими методами залучити юнацтво на свій бік, не шкодували ресурсів для перевиховання місцевої молоді на свій лад: «в дитбудинках, організаціях жовтенят, піонерів, комсомолу та школах мала вирости нова так звана совєцька людина»⁵²⁵.

У площині освіти, насамперед у школах, мало відбуватись творення «нової радянської людини», тому метою комуністичного виховання в Україні було нищення історичної пам'яті народу, орієнтація молоді на замкнуту й часто сфальсифіковану комуністичну науку. Таким чином, у післявоєнний період боротьба між радянською владою та українським націоналістичним підпіллям за вплив

⁵²³ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...» ... С. 521.

⁵²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 272. Арк. 1.

⁵²⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 67.

на молодь набула надзвичайно гострого характеру. На юнацтво, насамперед школярів, обидві сторони покладали великі надії, тому не шкодували сил та використовували різні засоби впливу.

Антибільшовицькі настрої серед населення західних областей УРСР та проведена українським підпіллям пропагандистсько-виховна робота у середовищі молоді не минула безслідно. Звіти радянських силових та партійних структур засвідчують, що робота українського націоналістичного підпілля із залучення молоді на свій бік давала вагомні результати. Зокрема перший секретар Львівського обкому партії Іван Грушецький гостро критикував представників місцевих партійних органів за те, що «в області не ведеться систематична повсякденна робота серед молоді. Молодь мало залучена до участі в роботі культурно-освітніх установ, мало створено первинних комсомольських організацій в селах»⁵²⁶.

14 лютого 1946 р. у Львові відбулася нарада за участю М. Хрущова, секретарів обкомів партії, начальників обласних управлінь НКВС і НКДБ УРСР, командуючих військовими округами. Державні службовці високого рангу, очільники силових структур та генералітет звітували про успіхи в боротьбі з українським націоналістичним підпіллям. Важлива роль відводилась питанню молоді. Начальник НКДБ Львівської області Воронін говорив: «Виконуючи рішення ЦК партії за період з 1 грудня 1945 р. по 10 лютого 1946 року органами НКДБ розкрито і ліквідовано по лінії оунівського підпілля 84 організації та групи... ми заарештовуємо у великій кількості і вбиваємо бандитів – молодь 1925–1927 і навіть 1928 року народження... Серед бандпосібників маємо багато жінок, дівчат 18-ти літніх, 16 і 15-річних. Ми маємо випадки, коли фізично знищуємо дівчат – учасниць банд»⁵²⁷. Начальник НКДБ Волинської області Шестаков зазначав: «Як нами з'ясовано, весь натиск оунівського підпілля йде на молодь»⁵²⁸.

Керівник обласного управління НКДБ у Станіславській області так описував діяльність українського підпілля серед молоді безпосередньо на місцях: «Оунівці і УПА приймають міри з націоналістичної обробки молоді в віці від 14 до 18 років. В цей період вони

⁵²⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 893. Арк. 50.

⁵²⁷ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / підгот. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. С. 34.

⁵²⁸ Там само. С. 34.

вивчають історію України, різну націоналістичну літературу. Крім того на практиці йдуть в розвідку. В якості вчителів використовуються інтелігенція»⁵²⁹. Після проходження навчання молоді учасники ОУН вливались у ряди УПА, здійснювали різну практичну та організаційну роботу в підпіллі або «легалізовувались» в радянському середовищі для конспіративної роботи. Націоналістичні ідеї серед школярів мали значний вплив, а це, зі свого боку, призводило до того, що вони долучалися до боротьби проти радянської влади, не сприймали комуністичної ідеології у шкільних предметах.

Незважаючи на переслідування та суворі заходи покарання, у перші повоєнні роки західноукраїнська шкільна молодь часто потрапляла у поле зору радянських репресивних структур. На нараді партійно-радянського активу та інтелігенції Яворівського району Львівщини, що відбулася у серпні 1947 р., говорилося, що через недостатній рівень політичної роботи серед юнацтва «в багатьох селах молодь співає націоналістичні пісні, читає націоналістичну літературу»⁵³⁰. Хоча тогочасна патріотично налаштована молодь не лише «співала націоналістичні пісні», але й активно протидіяла системі.

У західноукраїнських школах набули поширення індивідуальні таємні або відкриті акції непокори владі. У райцентрі Тучин, що на Рівненщині, 20 листопада 1944 р. затримали ученицю 6-го класу Ганну Журомську, виявивши у неї три пакети із 39 листівками антирадянського змісту⁵³¹. Слідчі звинуватили дівчину у зв'язках із учасником ОУН Максимом Поліщуком на псевдо «Грицько»: «Будучи зв'язковою Журомська виконувала завдання Поліщука, поширювала контрреволюційні націоналістичні листівки, які закликали до збройної боротьби проти Радянської влади...»⁵³². Хоча власне факту поширення листівок та діяльності Ганни у ролі зв'язкової доведено не було, Військовий трибунал (ВТ) військ НКВС Київській області від 17 лютого 194 р. присудив Г. Журомській покарання у вигляді 10 років Виправно-трудоих таборів (ВТТ)⁵³³. Не було навіть враховано той факт, що на момент винесення вироку учени-

⁵²⁹ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 51.

⁵³⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 102.

⁵³¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Рівне (далі – ГДА СБУ, м. Рівне). Ф. 5 (Р). Спр. 9224. Арк. 5.

⁵³² Там само. Арк. 37.

⁵³³ Там само. Арк. 48.

ця була неповнолітня, їй було лише 15 років. Згодом, ухвалою ВТ Північнокавказького Військового округу (ВО) від 16 травня 1955 р. термін покарання було знижено до п'яти років ВТТ⁵³⁴.

Ученицю Костопільської середньої школи Марію Банацьку арештували у 1948 р., за звинуваченнями у приналежності до ОУН. Підставою до звинувачення стало листування та зустрічі з вояком УПА Н. Кухарчуком на псевдо «Дзвінок»⁵³⁵. У листах Марія інформувала про учнів своєї школи, до того ж при обшуку у неї виявили «грипс»⁵³⁶. Працівники органів МДБ знайшли ці компрометуючі матеріали під час проведення чекістсько-військової операції 20 листопада 1947 р., під час якої було вбито два повстанці, в одного із них і знайшли лист на ім'я Н. Кухарчука від Марії Банацької. За листи підпільникам учениця отримала 10 років ВТТ, що було надзвичайно жорстокою мірою покарання як для її «вини». Зауважимо, що у прокурорському протесті від 5 жовтня 1956 р. зазначалось: «Ніякої практичної допомоги Банацька бандитам «ОУН» не надавала, тому злочинні дії її були неправильно кваліфіковані»⁵³⁷. Покарання було знижено до п'яти років ВТТ, хоча на час звільнення Марія вже 8 років як відбувала покарання.

Учень 9-го класу Степанської середньої школи Степан Велесик був арештований 5 листопада 1949 р. за написання антирадянських віршів, за наклеп на керівників партії і уряду та зв'язки із підпіллям ОУН⁵³⁸. У школяра при обшуку було вилучено зошити з віршами та листи, які й стали головними доказами на суді. У листі до сестри експертиза виявила «націоналістичні висловлювання», що стосувалися навчального процесу: «Якби то хоч історія така яку хочеться вчити, а то Івани Грозні і інші або про діяльність К. Маркса, так що тяжка історія»⁵³⁹. До того ж, юнак зізнався, що зустрічався з повстанцями, що трактувалось однозначно як співпраця з «оунівською бандою». Особлива нарада (ОН) при МДБ СРСР засудила хлопця до 8 років таборів⁵⁴⁰.

⁵³⁴ ГДА СБУ, м. Рівне. Ф. 5(Р). Спр. 9224. Арк. 73–74.

⁵³⁵ Там само. Спр. 7469. Арк. 2.

⁵³⁶ Там само. Арк. 51.

⁵³⁷ Там само. Арк. 83–84.

⁵³⁸ ДАРО. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 4954. Арк. 3.

⁵³⁹ Там само. Арк. 77.

⁵⁴⁰ Там само. Арк. 91.

Антирадянські прояви у середовищі західноукраїнської шкільної молоді були типовими у післявоєнний період. Скажімо, учениці 8-го класу Дрогобицької школи № 2 А. Галишина та Є. Янковська 14 грудня 1945 р. під час шостого уроку розкидали по школі листівки антирадянського характеру. У листівках засуджувалася більшовицька влада, звучали погрози комсомольцям, комуністам та закликалося до проголошення Української самостійної соборної держави⁵⁴¹.

У 1946 р. під час проведення чекістсько-військової операція з ліквідації підпілля ОУН у Станіславській області було вирішено організувати засідку. Боєць НКДБ Іванов у селі Тучапи Снятинського району у ролі «приманки» вивісив плакат з гаслом: «Смерть українсько-німецьким націоналістам». Увечері до плакату підійшов хлопчик дев'яти років і почав його зривати, але був «відважно» затриманий засідкою⁵⁴². Учениць середньої школи Коломиї – Штильську, Агранович і Гайову – було викрито органами МВС у 1949 р. як учасниць націоналістичного підпілля⁵⁴³. Зауважимо, що діяли дівчата індивідуально, і, як з'ясувало слідство, не були знайомі, адже жили у різних районах.

Керівник НКДБ Волинської області Шестаков у 1946 р. звітував: «Я сам особисто допитував одного хлопчину 1928 року народження, який поряд з розвідувальною роботою вів і активну пропагандистську роботу. У нього було знайдено 1500 антирадянських листівок, які він мав розповсюдити в період виборів»⁵⁴⁴.

Органами МДБ Волинської області лише за 1952 р. було викрито кілька випадків виготовлення та поширення антирадянських анонімок і листівок учнями 5–7-х класів у віці 14–16 років. Зокрема, 15 травня поблизу будинку директора семирічної школи с. Лишнівка Маневицького району Кравчук, було виявлено анонімний лист, у якому їй погрожували вбивством, якщо вона не покине роботу в школі і не виїде з села. Автором виявився семикласник цієї ж школи Савчук⁵⁴⁵. У квітні-травні у відділок міліції м. Луцьк

⁵⁴¹ Стародубець Г. Генза українського повстанського... С. 329.

⁵⁴² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3939. Арк. 26.

⁵⁴³ ДАІФО. Ф. Р-3. Оп. 2. Спр. 129. Арк. 154.

⁵⁴⁴ Літопис нескореної України... Кн. 2. С. 34.

⁵⁴⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : «Дніпро», 1998. С. 852.

надійшло дві анонімки з критикою радянської дійсності. Написав їх учень 5-го класу 2-ї української школи м. Луцьк Берець⁵⁴⁶.

Управлінням МДБ був перехоплений лист антирадянського змісту, адресований у м. Свердловськ. У донесенні секретаря Волинського обкому партії І. Грушецького секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову повідомлялося: «автор цього листа викладав свої антирадянські настрої і у віршованій формі зводив наклеп на одного із керівників партії і радянської держави»⁵⁴⁷. Перевірка виявила, що лист написала восьмикласниця жіночої школи № 8 м. Луцьк Г. Третьякова, росіянка, уродженка Свердловської області РРФСР. Тут треба зауважити, що у випадку з Галиною Третьяковою встановити її особу було нескладно, адже дані вказувалися на конверті. У справі з анонімками слідчі змушені були докласти значних зусиль, адже необхідно було перевірити школярів населених пунктів, де було виявлено антирадянські матеріали, звірити їхні почерки, опитати однокласників і т. д. На антирадянські прояви слідчі реагували швидко, залучаючи всі можливі ресурси. Крім того, можна припустити, що школярі не мали зв'язків з ОУН, а діяли індивідуально, виходячи зі своїх переконань чи юнацького максималізму. До подібного висновку спонукає те, що молодь не була ознайоmlена з елементарними правилами конспірації.

Численні факти антирадянських виступів школярів у західно-українському регіоні доводять, що комуністична ідеологія не знаходила розуміння чи підтримки серед місцевої молоді, особливо сільської. Навпаки, утиски та більшовицькі методи управління часто викликали спротив. Як зазначав надрайонний провідник ОУН Надвірнянщини Вацаба – «Варнак» у звіті за 1948 р., «Молоді хлопці допомагають підпільникам в добуванні харчів, не раз із нараженням на небезпеку подають інформацію про рух оперативних боївок, а часто й беруть участь у боротьбі з окупантом. Розповсюдження листівок переважно проводиться легальною молоддю»⁵⁴⁸. Також описані історії є показовими в тому плані, що навіть за знайдену повстанську листівку, вірш у національному стилі чи лист з критикою радянської влади можна було отримати повноцінний табірний термін.

⁵⁴⁶ Сергійчук В. Десять буремних літ... С. 853.

⁵⁴⁷ Там само. С. 853.

⁵⁴⁸ Русначенко А. Народ збурений... С. 379.

Поряд із індивідуальними антирадянськими виступами поширеними були дії з викриття підпільних учнівських організацій та груп. Зокрема, у с. Сілець Велико-Мостівського району Львівської області була ліквідована молодіжна група, що складалася із п'яти учнів місцевої середньої школи⁵⁴⁹. Очілником її був Юрій Сагайдак, 1928 р. н., що у минулому перебував у лавах УПА. У 1946 р. він, виконуючи завдання підпілля, прийшов з повинною та вступив на навчання до 10-го класу Сілецької середньої школи, де й організував націоналістичну групу. Учасники організації займалися поширенням листівок та навіть здійснили декілька терористичних актів проти радянського активу⁵⁵⁰.

У травні 1946 р. у с. Новомильськ Здолбунівського району Рівненської області радянські спецслужби викрили юнацьку спілку у складі чотирьох учасників та восьми прихильників. Слідчі зазначали, що учасники «підготовлювались для боротьби з радянською владою... проходили військовий вишкіл, вивчали тактику наступу і оборони в цілях повстання в націоналістичному дусі... серед них проводились заняття по вивченню історії України, 10 заповідей українського націоналіста. Виготовляли листівки... на будинку поблизу сільради Новомильська вивісили жовто-блакитний націоналістичний прапор»⁵⁵¹. Звинувачення, які учасникам організації інкримінували слідчі, – підготовка до відкритої боротьби та участь у націоналістичному повстанні – виглядало, м'яко кажучи, сумнівно, враховуючи той факт, що група була малочисельна, не мала зброї та зв'язків із підпіллям ОУН чи загонами УПА. Водночас те, що молоді люди поставили під сумнів «щасливе і безхмарне життя у Радянському Союзі», не були «відданими комуністичному режиму», як того вимагали партія і уряд, і було їх справжньою виною. «Злочином» слідчі вважали також те, що молодь активно цікавилася національним життям, читала історію України, вивчала націоналістичну літературу.

На Волині, у березні 1950 р. секретар Цуманського РК КП(б) У Мірченко писав першому секретарю Волинського обкому партії Профатілову про викриття серед учнів Цуманської середньої школи «терористичної групи у складі 6 чоловік, що мали

⁵⁴⁹ Ішук О., Николаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН... С. 36.

⁵⁵⁰ Там само... С. 236.

⁵⁵¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2979. Арк. 47–49.

зброю»⁵⁵². Районний чиновник зазначав, що навчально-виховна робота серед учнів школи проводилась на низькому рівні, а створенням піонерської організації взагалі ніхто не займався. Цікаво, що зразковою ідейністю не вирізнялися і діти державних службовців, які, відчуваючи всездозволеність, «погрожували директору і вчителям школи»⁵⁵³.

Управління МДБ в Тернопільській області у серпні 1951 р. було заарештовано учасників підпільної антирадянської молодіжної організації «СУМ» («Спілка української молоді»), що існувала у с. Кошляки Новосельського району Тернопільської області. Слідчі з'ясували, що група виникла влітку 1948 р. за завданням учасника раніше розкритої таємної організації «Універсал», на той час засудженого О. Шевчука. Влітку 1950 р. через Я. Чучвала було налагоджено зв'язок з оунівським підпіллям в особі Богдана Надяка («Стрілець») і Василя Крисоватого («Андрій»). За вказівками останніх, у селі поширювалися антирадянські листівки та збиралася інформація про дії працівників МДБ і солдат, які приїздили в село⁵⁵⁴. Молоді люди поширювали серед мешканців с. Кошляки націоналістичну літературу і листівки, агітували проти вступу до комсомолу, придбали зброю – гвинтівочні обрізи та патрони до них. У грудні 1951 р. учасники групи за ухвалою ВТ військ МДБ Тернопільської області були засуджені до 25 років ВТТ кожен⁵⁵⁵.

Молодіжні підпільні націоналістичні організації виникали і в містах, зокрема, в Рівному. Одна з таких, що мала назву «Юнаки», складалася із старшокласників рівненських шкіл № 1 та № 2: Ярослава Клепача, Степана Куйбіди, В'ячеслава Новака, Олександра Омельчука, Людмили Негребецької, Лідії Дзівак, Георгія Безсонова, Раїси Судик, Володимира Кулія та ін., загалом дванадцять осіб⁵⁵⁶. Основними формами роботи молодіжної групи було збирання медикаментів, зброї, проведення агітації, поширення листівок. Відомо, що організація підтримувала зв'язки з націоналістичними молодіжними організаціями Рівненського, Гощанського та інших районів Рівненської області. Водночас «Юнаки» підтриму-

⁵⁵² Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. П-1. Оп. 2. Спр. 173. Арк. 1.

⁵⁵³ Там само... Арк. 4.

⁵⁵⁴ Сергійчук В. Десять буремних літ... С. 834–835.

⁵⁵⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ... С. 837.

⁵⁵⁶ Давидюк Р. Рівненська українська націоналістична... С. 468.

вали контакти з УПА, завдяки їхнім старанням упівцям передавались медикаменти та зброя.

У 1949 р. за активну антирадянську діяльність, працівники управління МДБ Рівненської області арештували 17 осіб, головно учнів торгово-кооперативної та фельдшерсько-акушерської шкіл міста. Керівною ланкою цієї молодіжної групи були Володимир Ярмолук, Іван Климчук та Володимир Яремчук⁵⁵⁷. Проживаючи у с. Рясники Гошанського району, вони налагодили контакти з діячами місцевого підпілля К. Пасічником («Степовим») і політреферентом Олександрійського та Гошанського районів – П. Янчаруком («Журавлем») та виконували їхні доручення.

Навчаючись з 1948 р. у Рівненській торгово-кооперативній школі, Ярмолук зорганізував навколо себе однодумців. Отримуючи літературу для розповсюдження від підпілля ОУН, він фактично виконував роль керівника ланки «Юнацтва» у згаданій школі⁵⁵⁸. Згодом у цьому закладі сформувалось активне ядро, до якого належали В. Ярмолук, А. Михальчук, К. Аврамчук, П. Тополук, В. Данилюк. Головними методами діяльності була антирадянська пропаганда, виготовлення та розповсюдження націоналістичної літератури, організація зібрань, залучення до ОУН нових учасників з числа учнів, збір інформації про освітні заклади м. Рівне та околиць, розвідка, виконання доручень підпілля. Постановою ОН при МДБ СРСР від 13 серпня 1949 р. всіх учасників підпільної молодіжної організації засудили на 10 років ВТТ, більшість відбували покарання у Степовому таборі № 4 (м. Джекказган Казахської РСР).

Схожою була діяльність викритої у м. Дрогобич юнацької підпільної організації під назвою «Крути». Вона була створена учнями СШ № 1 м. Дрогобич Юліаном Бунем – «Гонтою» та Романом Щербаком – «Помстою» за завданням працівника СБ Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Михайла Луціва – «Змія» та підпільника «Дуба». Підпільна група складалася з учнів СШ № 1, нафтового технікуму, осіб, які легально проживали та працювали⁵⁵⁹. Частина учасників співпрацювали із українським підпіллям значно раніше. До складу організації входили 19 осіб.

⁵⁵⁷ Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 2 / упоряд. А. Жив'юк. Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. С. 441–442.

⁵⁵⁸ ДАРО. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 4485. Арк. 103–105.

⁵⁵⁹ Ільницький В. Діяльність молодіжних націоналістичних ... С. 305.

За матеріалами слідства виходило, що керівництво та члени організації планували створити розгорнуту сітку дрібних підпільних націоналістичних ланок, здійснення терористичних актів стосовно радянського партактиву, напади на склади, магазини з метою здобуття грошових і продовольчих ресурсів для підпільників, виховання молоді в антирадянському дусі, підготовка із її складу повстанських кадрів⁵⁶⁰. Але враховуючи той факт, що при обшуку в учасників підпільної організації було вилучено лише друкарську машинку і антирадянські листівки із закликами проти виборів, можна стверджувати, що протоколи допитів і матеріали слідства були значною мірою сфальсифіковані. Схоже, що місцеві силовики застосували стандартну схему: викриття національно свідомої молоді (10–20 осіб); інкримінація їм антирадянської націоналістичної діяльності; припис зв'язку з підпіллям та підготовку терористичних актів проти партактиву. Після цього можна звітувати про викриття озброєної підпільної націоналістичної організації і отримувати державні нагороди. Такими сфабрикованими справами більшовицькі силовики загубили тисячі молодих життів.

У спецповідомленні Транспортного відділу МДБ Львівської залізниці від 23 травня 1947 р. інформувалося про ліквідацію у кінці травня 1947 р. молодіжної націоналістичної організації серед учнів 9-го та 10-го класів середньої школи № 8 (або № 9 – номер школи в документах різняться) Львова. До її складу входили 16 юнаків, керівником був Т. Н. Драган, учень 9-го класу⁵⁶¹. Своїм завданням ця організація вважала боротьбу проти радянської влади за створення Самостійної України, вивчення націоналістичної літератури, виготовлення і розповсюдження антирадянських листівок, для друкування яких за власні кошти були придбані дві невеликі друкарні⁵⁶². Учасники молодіжної організації до свого арешту встигли розповсюдити кількасот листівок по Львову та околицях.

У м. Скалат Тернопільської області 19 листопада 1948 р. було викрито учасників української молодіжної націоналістичної організації «Мета» під керівництвом Ярослава Демківа, на псевдо – «Бо-

⁵⁶⁰ Гльницький В. Діяльність молодіжних націоналістичних ... С. 305.

⁵⁶¹ Ішук О. Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур... С. 35.

⁵⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Книга друга : 1946–1947 / упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ–Торонто : «Літопис УПА», 2003. С. 368.

гун», 1929 р. н., учня 9-го класу середньої школи цього міста. Члени організації збиралися разом та обговорювали майбутнє видання газети під назвою «Вільна думка», а також листівок і звернень⁵⁶³. Учасник «Мети» Михайло Лешинин, працюючи у друкарні Тернопільської обласної газети, зміг надрукувати шість листівок, 100 гасел і чотири примірники газети, але згодом діяльність молодіжної організації викрили органи МДБ, а всіх учасників було заарештовано.

На Тернопільщині у грудні 1951 р. було викрито ще одну молодіжну організацію під назвою «Сірко», до якої належало семеро учнів середньої школи містечка Золотники віком 16–19 років, жителів навколишніх сіл Сокільники і Бурканів. Шестеро з членів організації були комсомольцями⁵⁶⁴. Створив молодіжну групу дев'ятикласник П. Гомілка за завданням підпільника Т. Мерви. Разом із Т. Димінським та М. Кухтиком вони займались поширенням антирадянських листівок, які отримували від повстанців через спеціальне сховище (тайник). Паралельно десятикласник цієї ж Золотниківської школи, житель с. Сокільники В. Теслюк (батько якого був членом ОУН та загинув в бою), створив іншу підпільну учнівську групу, яка складалась з Я. Шепіти, Я. Кіцкай та З. Цюпрік. Їхній керівник мав досвід підпільної діяльності, адже раніше поширював націоналістичні листівки, контактував з членами ОУН. Дізнавшись про діяльність групи П. Гомілки, В. Теслюк запропонував об'єднатись, що й було зроблено у липні 1950 р.: об'єднана організація отримала назву «Сірко»⁵⁶⁵.

На зібраннях школярі вивчали націоналістичну літературу, обговорювали методику поширення листівок та способи їх виконання. Листівки друкували за допомогою виготовленого Я. Шепітою штампу, поширювали їх у райцентрі Золотники та селах Сокільники і Бурканів. Учасники організації «Сірко» намагались дістати зброю, для чого планували здійснити терористичний акт над діль-

⁵⁶³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1948. Книга третя : 1948 / упоряд. : А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко, К. Абрамова. Київ–Торонто : «Літопис УПА», 2003. С. 434.

⁵⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1949–1959. Книга четверта: 1949–1959 / упоряд.: М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ –Торонто : «Літопис УПА», 2003. С. 451.

⁵⁶⁵ Там само. С. 453.

ничними уповноваженими сіл Сокільники і Бурканів. Слідчі також приписували школярам спроби роздобути вибухівку, щоб підірвати міст через р. Стрип і будівлю райкому КП(б)У⁵⁶⁶. У грудні 1951 р. школярів заарештували. Чотирьох з них: Теслюка, Гомілку, Шепіту та Димінського ув'язнили, з рештою учнів працівники органів МДБ та райкому провели виховну роботу і відпустили. Аналіз анкетних даних чотирьох арештованих школярів засвідчує, що їхні родичі раніше вже були репресовані, що певною мірою радикалізувало їхні дії.

Загалом за період 1945–1951 рр. Золотниківським райвідділом МДБ було викрито 14 націоналістичних організацій з числа молоді віком від 17 до 22 років, загальним числом 85 осіб⁵⁶⁷.

У квітні 1951 р. органами МДБ Волинської області було арештовано 14 учасників антирадянської організації, що діяла у Лукові під назвою «МОН» (Молодіжна організація націоналістів). Усі вони були учнями старших класів Луківської середньої школи, організатором і керівником виступав учень 10-го класу Віталій Мелешук, 1934 р. н. Учасники «МОН» систематично влаштовували зібрання, читали націоналістичну літературу, складали антирадянські вірші і листівки, які поширювалися серед населення Лукова⁵⁶⁸. З метою конспірації вони вступили у комсомол, і в середовищі спілчан школи старались проводити національно-виховну діяльність.

На допиті заарештований В. Мелешук розповідав: «Мої антирадянські погляди склалися на ґрунті невдоволення колгоспним ладом. Крім цього, на мене також вплинула і націоналістична література, яку я прочитав у великій кількості»⁵⁶⁹. При арешті у кожного учасника «МОН» знайшли націоналістичну літературу та вірші антирадянського змісту, а також було вилучено 2 гвинтівки, автомат і 1 500 штук патронів⁵⁷⁰.

Участь учнів у національному русі, допомога підпільникам, читання заборонених книг та літератури, особливо на зібраннях, чи навіть виявлені факти зацікавлення національною історією, кваліфікувалися радянською владою як «злочин проти народу» та «зрада батьківщині». На такі дії радянська влада реагувала звич-

⁵⁶⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 7... Кн. 4 С. 453.

⁵⁶⁷ Там само. С. 451.

⁵⁶⁸ Сергійчук В. Десять буремних літ... С. 807.

⁵⁶⁹ Там само. С. 808.

⁵⁷⁰ Там само. С. 809.

ними для неї методами – репресіями. У статті, вміщеній в підпільному журналі «Самостійність», зазначалося, що дуже великий відсоток від усіх заарештованих НКВС становила молодь. У травні 1945 р. масові арешти відбувались серед шкільної молоді в Тернополі, у листопаді 1945 р. – у Бережанах та Бучачі. У м. Ковель Волинської області у січні 1946 р. було заарештовано 80 осіб, з яких 70 % – школярі⁵⁷¹. Подібні арешти проходили у більшості райцентрів Волинської області. У Дрогобицькій області впродовж 1946 р. було арештовано 95 юнаків. З них 43 учні 6–10-х класів загальноосвітніх шкіл, 27 – студенти технікумів, 9 – студенти педагогічних училищ і шкіл, 8 – учні шкіл фабрично-заводського навчання і залізничних училищ, 5 – учні торговельно-кооператив-них шкіл, 3 – учасники різних навчальних курсів⁵⁷².

У донесенні М. Хрущова Й. Сталіну про засудження українських юнаків і дівчат за участь у національно-визвольному русі від 13 липня 1949 р. повідомлялося: «в дитячих трудових колоніях і інших місцях ув'язнення Української РСР станом на 1 травня ц. р. утримується 176 юнаків і 232 дівчини засуджених в 1944–1946 рр. воєнними трибуналами військ МВС за приналежність до організацій українсько-німецьких націоналістів чи за допомогу їм, терміном від 5 до 25 років»⁵⁷³. Частина з них, як таких, що «перевиховалися» та «розкаялись» в трудових колоніях, М. Хрущов пропонував звільнити.

Отже, шкільна молодь уважно слідкувала за діями радянської влади і часто була ними невдоволена. Особливий спротив в учнів викликали ідеологізація навчального процесу, створення піонерських та комсомольських організацій, колективізація, інші заходи більшовиків. Варто підкреслити, що навіть після спаду активної фази збройної боротьби УПА і розгрому значної частини підпілля ОУН, учні західноукраїнських шкіл продовжували чинити опір сталінському тоталітаризму. На нараді секретарів райкомів КП(б) У західних областей УРСР від 8 червня 1950 р. один з доповідачів говорив, що українські націоналісти продовжують впливати на молодь, як доказ наводив наступне: «У нас в одному селі в 7 класі (!) прийшлося посадити 4 учні за антирадянські дії, за розповсюдження листівок і т. д.»⁵⁷⁴. У Дрогобицькій області за цей же рік

⁵⁷¹ Ішук О. Молодіжні організації ОУН... С. 93.

⁵⁷² Ільницький В. Діяльність молодіжних націоналістичних... С. 302.

⁵⁷³ Літопис нескореної України... Кн. 2. С. 335.

⁵⁷⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 893. Арк. 21.

було викрито шість підпільних організацій з числа молоді, що проживала легально, дехто мав зброю. Ці законспіровані групи існували декілька років, впродовж 1945–1947 рр.⁵⁷⁵. У Станіславській області лише впродовж першого піввіччя 1948/1949 н. р. було заарештовано 522 учні. У 1950 р. у Калуській, Тлумацькій, Букачівській та інших школах області були виявлені націоналістичні групи та проведені арешти учнів 9–10 класів⁵⁷⁶. Подібні явища були масовими у школах західних областей України до середини 1950-х рр., допоки радянським партійним та силовим структурам все ж вдалося подолати організований спротив населення.

Таким чином, учнівський опір радянській владі та неприйняття комуністичної ідеології на теренах західних областей УРСР у післявоєнний період набув масового характеру та локально продовжувався до середини 1950-х рр. Основними методами та формами діяльності антирадянськи налаштованої частини школярів та молоді у 1944–1953 рр. було створення законспірованих юнацьких організацій, розповсюдження літератури, листівок серед населення, іноді їх друк; усна антирадянська агітація у найрізноманітніших формах (збори, дискусії, обговорення); самоосвіта та накопичення знань з історії України, національної культури, географії через підпільну літературу; виконання завдань підпілля ОУН щодо зібрання потрібної інформації. Згодом молодь переходила у підпілля, долучалася до участі у збройній боротьбі, до здійснення терористичних актів проти радянських активістів і представників влади.

Уплив українського націоналістичного підпілля на учнів західних областей УРСР у післявоєнний період значно ускладнював відновлення радянської влади та поширення комуністичних впливів у регіоні. Національні ідеали у післявоєнний період знаходили підтримку та широке розуміння серед значної частини шкільної молоді в західноукраїнському регіоні. Радянська влада довгий час боролася з проявами національної свідомості серед учнів та жорстко поборювала їхню участь у різних видах спротиву.

Володимир СТАРЖЕЦЬ

⁵⁷⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 213. Арк. 49.

⁵⁷⁶ Сворак С. Освіта у західноукраїнському регіоні... С. 206.